

загальноконтинентальних, спрямованих та однолінійних моделей культурних змін, ці дані доречніше розглядати у рамках концепції «складних ландшафтів культурної еволюції».

Елементи цієї моделі узгоджуються з останніми теоретичними розробками, які відкидають наративи «революції», а також сценарії суворо поступових та лінійних траєкторій культурної еволюції для раннього *Homo sapiens*. Такі концепції надають перевагу ненаправленим моделям культурних змін з акцентом на історичну випадковість, когнітивні здібності, поведінкову гнучкість, екологічний контекст та залежність від шляху.

Як узагальнює Том Хайем, уявлення про те, що *Homo sapiens* – це щось унікально нове, і що володіє «поведінковою новизною», за останні роки практично відкинута завдяки переконливим доказам того, що неандертальці (і, можливо, денісівці) мали схожі здібності, хоча й не так сильно. У цю концепцію не вписується раптова «людська революція», здійснена виключно силами «сучасних» людей.

Якщо щось таке все ж таки мало місце, то в цю революцію, ймовірно, зробили свій внесок й інші людські види. На думку Хайема, археологічні свідчення з Африки показують, що розвиток складнішої поведінки та впровадження нових технологій відбувалося там раніше, ніж у Європі та Євразії, і відбувалося повільно і плавно, а не різким революційним стрибком. Європейські неандертальці, судячи з усього, йшли тим самим шляхом прогресу.

Концепція поведінкової сучасності все ще залишається зручним пізнавальним інструментом, але вимагає суттєвої корекції в світлі останніх досліджень. Як бачимо, переосмислення місця й часу появи сучасних поведінкових рис у *Homo sapiens* змушує розглядати їх як тривалий, асинхронний та мозаїчний процес, що відбувався у середньому палеоліті в Африці. До певної міри це був процес, який визначився загальним родовим розвитком різних видів людей. Однак, саме сапієнси сповна змогли ним скористатися й здійснити справді якісний перехід на вищий поведінковий рівень.

Каріна Бура (Тернопіль)

ВИВЕРЖЕННЯ ВЕЗУВІЮ 79 Р. Н.Е. ЯК СОЦІАЛЬНА КАТАСТРОФА

Виверження Везувію в 79 році н.е. залишається однією з найдетальніше задокументованих природних катастроф античності. Завдяки вулканічному попелу, що законсервував міста Помпеї, Геркуланум і Стабії, сучасна археологія отримала унікальну можливість реконструювати побут, соціальну структуру та економічне життя римського суспільства I ст. Проте, попри масштабність археологічних і мистецтвознавчих досліджень, значна частина наукових праць залишається зосередженою переважно на збережених архітектурних пам'ятках, фресках та артефактах матеріальної культури, залишаючи поза увагою критичне питання – як саме соціальна нерівність визначала шанси на виживання під час катастрофи. Це дослідження ставить центральну проблему: чи була смертність під час виверження випадковою, чи вона систематично корелювала з соціальним статусом жертв? Аналіз археологічних, палеодемографічних та епіграфічних даних демонструє чітку закономірність: матеріальні ресурси та соціальний статус прямо визначали шанси на виживання. Катастрофа не створила нерівність – вона розкрила, наскільки вона була укорінена у структурі суспільства.

Архітектура міст чітко демонструє соціальну географію. Багаті елітні будинки розташовувалися біля форуму у престижних локаціях. Будинки

Фавна площею понад 3000 квадратних метрів мав центральне атріум з імплувієм, перистильні сади, приватні терми та дорогі мармурові облицювання. Такі резиденції забезпечували не лише комфорт, але й переваги під час кризи – можливість раннього повідомлення про небезпеку та матеріальні ресурси для евакуації. Робітничий клас проживав у периферійних зонах міста. Однокімнатні та двокімнатні помешкання площею 20–40 квадратних метрів часто займали верхні поверхи багатоповерхівок. У Геркуланумі археологічні дослідження виявили житлові комплекси, вбудовані у портики та розташовані над комерційними приміщеннями. Цей просторовий розподіл відображав глибоку соціальну ієрархію – місто розділене на різні світи з різними можливостями та ресурсами.

Матеріальна культура послідовно демонструє соціальну диференціацію. Будинок Теслярні містив залишки столярської майстерні з деревообробними інструментами, різьбленими кістковими предметами та незавершеними виробами – сліди професійної діяльності та економічної залежності від щоденної праці. Будинок Веттіїв, резиденція багатих вільновідпущеників, продемонстрував накопичення дорогої кераміки, бронзових статуеток, срібного посуду та творів мистецтва з міфологічними сюжетами. Ці матеріальні розбіжності прямо відповідали соціальному статусу та економічним можливостями, які визначали можливість евакуації під час катастрофи.

Систематичне дослідження понад 1150 скелетних залишків з Помпей та Геркуланума дозволяє провести палеодемографічний аналіз смертності. Смертність серед дітей віком 0–14 років становила 38%, що значно перевищує очікуваний рівень 25–28% для античних популяцій. Цей дисбаланс прямо пояснюється диференційованим доступом до евакуаційних можливостей. Дітям бідних сімей, що проживали у периферійних зонах міста, було складніше евакуюватися через обмежені матеріальні ресурси, відсутність транспортних засобів та меншу поінформованість про масштаби загрози. Систематичні розкопки впорядкованих резиденцій елітної верстви виявили мінімальну кількість скелетних матеріалів, що вказує на успішну евакуацію заможних сімей на ранніх етапах катастрофи.

Дослідження решток виявило значні ушкодження, спричинені пірокластичними потоками. Скелетні залишки демонструють переломи ребер і кісток черепа, вивихи суглобів та термічні ураження, які виникли внаслідок впливу температур 350–500 градусів Цельсія. Особливо важливі знахідки походять з прибережної зони Геркуланума, де в човнових ангарах виявлено понад 300 тіл. Ці скелетні серії демонструють ознаки інтенсивного обуглювання та оскляніння кісткової тканини, що вказує на миттєвий вплив екстремальних температур під час проходження вулканічної хвилі.

Важливим моментом є ідентифікація соціального статусу осіб у скелетних залишках. На кістках рабів гомілок та зап'ястків збереглися сліди металевих оковів, а також виявлені патологічні зміни, зумовлені довгостроковим обмеженням руху та фізичним навантаженням. Розташування скелетних матеріалів рабів та робітників концентрувалося у периферійних зонах міст та у локаціях, пов'язаних з виробничою діяльністю. Це свідчить про те, що маргіналізовані групи понесли диспропорційно високі втрати. Раби не мали можливості евакуюватися – вони залишалися на місцях, де їх утримували.

Виверження спричинило масштабне знищення економічної інфраструктури регіону Кампанія. Великі амфорні склади у портовій зоні Поццуолі, які слугували центральними пунктами морської торгівлі, були повністю знищені пірокластичними потоками. Текстильні майстерні у Помпеях припинили

діяльність. Геологічні дослідження показують, що вулканічний попел знищив сільськогосподарську базу на радіусі 100–120 кілометрів від кратера. Шар пуміцу та вулканічного попелу товщиною 20–40 сантиметрів мав катастрофічні наслідки для виноградників, оливкових гаїв та зернових полів. Процес природного відновлення родючості ґрунтів тривав як мінімум 8–15 років. Однак доступ до продовольства розподілявся неоднаково під час кризи – люди з запасами та фінансовими ресурсами мали змогу пережити голод, тоді як залежні від денної роботи групи зіткнулися з повною нестачею.

Аналіз культурних шарів показує, що значні території Помпей залишалися необжитими впродовж 15–25 років після виверження. Про це свідчить характерна відсутність керамічних фрагментів, будівельних матеріалів та інших артефактів періоду 79–100 років нашої ери. Громадські споруди були реконструйовані впродовж 3–7 років. Знайдені монети часів імператорів Тита та Доміціана а також епіграфічні написи датовані 80–90-ми роками підтверджують відносно швидке відновлення громадських центрів. Держава інвестувала у відновлення символів влади, але не у житлові комплекси звичайних людей. Населення скоротилося у 3–4 рази, що вказує на докорінну трансформацію демографічної та соціальної структури міста.

У святилищах та домашніх лараріях виявлено аномально велику кількість об'єктів жертвоприношень – терракотових статуеток божеств, керамічних лампад та залишків тваринних жертв, датованих днями перед виверженням. Епіграфічний матеріал виявляє посилення апотропейних формул, магічних заклинань та релігійних інвокацій із зверненнями до традиційних римських божеств – Юпітера, Венери, Вулкана. Ці культурні трансформації вказують на колективну психологічну реакцію населення на серію землетрусів 62–79 років нашої ери, кульмінацією яких стало виверження.

Виверження Везувію 79 року н.е. демонструє фундаментальний механізм впливу природних катастроф на стратифіковані суспільства. Дослідження підтверджує центральну тезу: матеріальна нерівність, укорінена у структурі римського міста, прямо визначала шанси на виживання. Елітні верстви з кращим доступом до інформації, транспорту та фінансових ресурсів демонстрували суттєво вищі показники виживання, про що свідчить мінімальна кількість скелетних залишків у розкопаних елітних резиденціях. Натомість маргіналізовані групи – раби, найманні робітники, бідняки – понесли непропорційно високі втрати.

Ключовий висновок дослідження полягає в тому, що катастрофа не створила нову нерівність, а лише безжально розкрила ту, що була глибоко вбудована у структуру римського суспільства. Чинники повсякденного життя – просторовий розподіл житла між центром і периферією, економічна диференціація між багатими та бідними, юридичний статус вільних громадян і рабів – у критичний момент перетворилися на чинники життя і смерті.

Довгострокові наслідки виверження підтверджують системний характер цієї нерівності. Різка зміна демографічної ситуації спричинила колапс вікової структури населення через аномально високу смертність серед дітей та молоді репродуктивного віку, що призвело до довгострокового занепаду відтворення населення. Компенсація була можлива лише через інтенсивну імміграцію з інших регіонів Італії.

Економічні наслідки включали знищення виробничої інфраструктури, торгових мереж та аграрної бази регіону Кампанія, що спричинило багаторічну економічну стагнацію. Аналіз культурних шарів демонструє диференційоване відновлення: держава швидко реконструювала громадські споруди впродовж 3–7 років, символізуючи відновлення влади, тоді як

житлові квартали залишалися необхідними 15–25 років. Населення міст скоротилося у 3–4 рази, що вказує на докорінну трансформацію демографічної та соціальної структури регіону.

Римське суспільство продемонструвало значну адаптивність: нові поселення були закладені у геологічно безпечніших локаціях, торгові шляхи реорганізовані, релігійна культура трансформувалася для осмислення травматичного досвіду. Однак ці адаптивні процеси розвивалися в межах існуючої структури нерівності – багаті відновилися швидше, структури влади були збережені, соціальна ієрархія залишилася незмінною. Катастрофа змінила деталі суспільства, але не змінила його основи.

Галина Нич (Тернопіль)

ВІД МАГДЕБУРГА ДО ЛЬВОВА: ТРАНСФЕР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ У МІСЬКЕ ЖИТТЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Історія середньовічної Європи – це історія взаємного обміну правовими, культурними й адміністративними моделями. Саме через цей процес – трансфер правових традицій – формувалися спільні підвалини європейської цивілізації. Однією з найпомітніших траєкторій цього обміну став рух від німецького Магдебурга – міста-зародку міського самоврядування – до Львова, який став символом локальної адаптації європейських норм у Центрально-Східній Європі.

Цей трансфер не був простою передачею правових кодексів. Він охоплював глибші процеси – перенесення концепцій управління, уявлень про громадянські свободи, автономію громади, судову культуру та принципи відповідальності міщан перед законом. Таким чином, трансфер правових традицій став не лише юридичним, а й цивілізаційним явищем, що визначив обличчя міського життя в регіоні.

У XII–XIII ст. у Західній Європі відбувається формування єдиного правового простору – результату поєднання римського, канонічного та звичаєвого права. Саме на цьому тлі виникає феномен міських привілеїв і правових кодексів, які стали засобом оформлення нової урбаністичної реальності.

Німецькі міста, зокрема Любек, Кульм і Магдебург, виробили власні варіанти міського права, які згодом стали моделями для інших регіонів Європи. У цьому контексті Магдебург став не лише «джерелом тексту права», а й центром правової компетенції – місцем, звідки виходили судді, радники й консультанти, що перенесли знання у сусідні землі.

Поширення цих правових традицій відбувалося не через примус чи експансію, а переважно через культурно-економічну інтеграцію. Торгові шляхи, колонізаційні рухи, діяльність німецьких поселенців і лицарських орденів стали каналами, через які європейські правові норми проникали у міське життя Центрально-Східної Європи.

Поняття трансферу правових традицій означає не лише запозичення норм, а й їх переклад і адаптацію до місцевих соціальних реалій. У цьому процесі важливу роль відіграла локальна еліта – міщанство, духовенство, юристи, що виступали посередниками між «чужим» правом і місцевими звичаями.

У Центрально-Східній Європі – від Праги до Львова – запозичення європейських правових ідей поєднувалося з виробленням власних версій міської автономії. Так, чеська та польська редакції Магдебурзького права уже